

оскільки біля 70 % богослужінь в Московсько-Православній Церкві ведеться російською мовою. Та й заняття в духовних навчальних закладах, видрук богословської літератури, преса, радіо і телепередачі у багатьох церквах ведуться російською мовою.¹⁶⁷

Проблемою формування етнонаціональної свідомості є й те, що в Україні наявний цілий букет міжконфесійного і міжцерковного протистояння (в православ'ї, мусульманстві, іудаїзмі, рідновірстві, баптизмі, між православними й католиками).

Узагальнюючи, підкреслимо, що назва *«Церкви українська»* ще не означає, що ця Церква за своєю суттю дійсно є українською і служить благу України. Скоріше всього це залежить від того, який рівень свідомості та відчуття етнічної приналежності є у її керівника.

2. Доля української ідентичності в умовах поліконфесійного світу

Українці опинилися сьогодні перед низкою взаємопов'язаних гуманітарних викликів. З одного боку, відчувається потреба віднайдення власної ідентичності (національної, духовної, культурної) в поліфонічній світоглядно, культурно та конфесійно Україні та у світі, що стрімко глобалізується і водночас актуалізує оригінальні внутрішні смисли. З іншого боку, віднаходити та утверджувати свою ідентичність доводиться у складних умовах, до яких багато хто виявився неготовим: поруч хтось усвідомлює себе як інакшого (це може відбуватися і з одновірцями, і з однодумцями), і при цьому також намагається відповідно до своїх поглядів розбудовувати й відстоювати життєвий простір довкола. Пригадування і розвиток власних традицій стикається, синтезується, існує немов би в «паралельних світах» з іншими традиціями, старими й новими, серед яких є як культурні набутки, так і вражаючі безкультурні пониження. І все це відбувається у взаємодії досить відмінних «ближніх», у ході їх культурного та політичного самовизначення як всередині власної держави, так і відносно ширшого, геополітичного контексту.

Сучасний період суспільного розвитку українців відзначається як доформуванням, так і трансформацією індивідуальних та колективних ідентичностей: національних, культурних, духовних, політичних, конфесійних. Можливо, йдеться не про всіх. Однак ці процеси для тих, кого вони стосуються, стимульовані вітчизняними суспільними потрясіннями останніх років та неоднозначними, ба навіть кризовими економічними,

---

¹⁶⁷ Україна релігійна. Книга перша: Стан релігійного життя України. – К., 2008. - С. 7.

політичними та культурними явищами в навколишньому світі, помітно інтенсифікуються, підпадаючи під уважне вивчення дослідників¹⁶⁸.

Приступаючи до аналізу долі української ідентичності в поліконфесійному світі, ми виходимо з того, що українську ідентичність об'єктивно визначає сукупність базових прикмет, котрі належать українцям, характеризують їх та вирізняють серед інших народів, усвідомлюються саме як такі українцями (а також й іншими народами) та становлять основу самоідентифікації українців.

В академічному філософському дискурсі усталене визначення ідентичності як тотожності, а процес встановлення ідентичності визначається, відповідно, як ідентифікація¹⁶⁹. Підкреслюємо цю принципову позицію, солідаризуючись з колегою В.Лісовим, щоб відразу відмежуватися від суб'єктивістських поглядів на ідентичність як на те, що довільно визначається окремими індивідами (ідентичність виключно як ототожнення себе, оскільки в такому разі йдеться скоріше про процес самоідентифікації, котрий може бути більш чи менш адекватний). Адже, якщо у разі особистої, персональної ідентичності як унікального індивіда, такий підхід може мати місце, то етнічна або національна ідентичність – наслідок діяльності багатьох поколінь, що формується протягом тривалого історичного періоду й не підлягає швидким, а тим паче волюнтаристським змінам. У цьому ми поділяємо думку О.Картунова¹⁷⁰, котрий критично ставить до перебільшеного «присвійного» акценту у визначенні етнонаціональної ідентичності низкою західних етносоціологів (В.Ісаєв, Дж.Рейтц, Дж.Едвардс), та за більш слушні вважає пропозиції інших науковців (Дж.Хааса, В.Шаффіра), що враховують як об'єктивні, так і суб'єктивні, зовнішні та внутрішні фактори у сутнісних визначеннях етнонаціональної ідентичності. Показово, що більшість західних вчених все ж вважають, що така ідентичність підтримується у першу чергу

¹⁶⁸ Лях В.В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 57. – К., 2006. – С. 3; Лях В.В. «Конфлікт цивілізацій» і проблеми ідентичностей // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. За ред. П.Яроцького, Л.Филипович та С.Кияка. – К., 2009. – С. 23-34; Колодний А. Національна церква як вияв національної ідентичності: український контекст // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. Науковий щорічник. – К., 2002. – С. 21-26; Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1988. – № 4. – С. 40-49; Киридон А.М. Конструювання української ідентичності в умовах євроінтеграційного вибору // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. – С. 73-79; Євсєєва Тетяна. Українська та православна ідентичність як історичний чинник формування і збереження української нації // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Кн.2. – Львів, 2005. – С. 469-479 та ін.

¹⁶⁹ Ідентичність // Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002. – С. 233-234.

¹⁷⁰ Етнічна ідентичність (концепція) // Мала енциклопедія етнодержавознавства. За ред. Ю.Римаренка. – К., 1996. – С. 35.

завдяки об'єктивним характерним рисам, при певній участі суб'єктивних, а також і взаємодії перших та других.

Зрозуміло, визначень етнічної і національної ідентичності існує багато, що зумовлюється як методологічним розмаїттям самих концепцій ідентифікації, так й ідеологічними преференціями тих, хто визначає. У контексті даного релігієзнавчого дослідження немає потреби детальнішого заглиблення в класифікаційні дискусії стосовно співвідношення етнічної й національної ідентичності (якщо націю розглядати суто як явище політичне), оскільки у нашому випадку українці виступають державотворчим етносом, на основі якого і складається українська нація. Найбільш функціональним гадаємо буде визначення Е.Сміта¹⁷¹, котре по суті співпадає з думкою вітчизняних науковців: національна ідентичність базується на спільній історичній території (рідний край, батьківщина), спільних міфах та історичній пам'яті, спільній масовій громадській культурі, єдиному правовому та економічному просторі з вільним пересуванням. О.Олійник¹⁷² підкреслює як важливий складник почуття спільності минулого й сучасного у громадянському суспільстві кожної конкретної держави (з чим, очевидно, є проблеми в українців, і не в останню чергу – внаслідок їх складної релігійно-церковної історії).

Не завжди серед характерних визначників саме національної (а не етнічної) ідентичності окремо згадуються спільні традиції та звичаї, звички й забобони (або вони включаються у склад спільних міфів та історичної пам'яті та у склад масової культури). Однак, якщо йдеться про релігієзнавчі дослідження, ми вважаємо за доцільне все ж виділяти такі фактори, що свого часу формувалися під великим впливом релігійної свідомості у різноконфесійних її виявів. Адже без врахування цих факторів аналіз впливу релігійно-церковних чинників на долю української ідентичності відбуватиметься у звуженому предметному полі – лише переважно до анклавів конфесійно визначених віруючих, тоді як царина традицій та звичаїв і по досі охоплює більший контингент. Мова в типовому перерахунку маркерів етнонаціональної ідентичності згадується дискусійно (як важливий складник, але в окремих випадках не визначальний), а от, власне, релігія відзначається науковцями як така, дія котрої може бути як конструктивна, так і деструктивна.

Зрозуміло, релігія слушно не виноситься у низку прикмет, котрі визначають національну ідентичність, оскільки лише в небагатьох народів існує національна, одна (чи сповідувана більшістю одноплемінників) релігія. Однак роль релігії та Церкви у формуванні та трансформаціях національної ідентичності може бути не просто помітною, але й вирішальною, як про те свідчать безліч історичних прикладів. Національні та релігійно-конфесійні ідентичності можуть не просто химерно перетинатися або розходитися, але й

¹⁷¹ Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. - К., 1994. - С.10-27.

¹⁷² Національна ідентичність (етнічна) // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – С. 98.

болісно конфліктувати – в межах однієї нації, однієї родини чи й навіть одного сумління. Окрім того, у предметному полі вивчення національної, в даному разі – української ідентичності, правомірно розглядаються проблеми варіативності українських ідентичностей релігійно-церковних, а то й ширше – ідентичностей духовно-культурних, їхніх кореляцій з суспільно-політичними та геополітичними орієнтаціями та ін.

Досліджуючи сучасний стан речей, варто наголосити, що кризи ідентичностей, проблеми самоідентифікації у суспільному співжитті й взаємодії людей, притаманні різним історичним періодам та спільнотам, зазвичай загострюються в так званих перехідних суспільствах. До останніх можна віднести й сучасну Україну. Реконструкція та відстоювання ідентичності (національної, культурної, релігійної, конфесійної) відбувається в умовах соціальних переформатувань, впливу світових глобалізаційних процесів, нових демократичних надбань, серед, за виразом С.Кримського¹⁷³, креолізації культурних цінностей, перетворюваних на товар масової культури. В чомусь це подібне на аналогічні проблемні процеси в інших державах євроатлантичного культурного кола (про які пишуть закордонні дослідники¹⁷⁴), а в чомусь – доповнюється нашими оригінальними проблемами.

Відколи на зміну радянській нівеляції та примусовій, під страхом, «єдності» прийшли плюралізм думок та реальна поліконфесійність – свобода совісті та більша свобода дій стала не лише позитивним здобутком, але й неабияким випробовуванням. Разом з більшою відкритістю світові Україна відкрилася як його досягненням, так і проблемам. І перші, і другі часом бувають неадекватні її рівню поточного суспільного розвитку, її особливим потребам. Досягнення даються надто легко, а проблеми так само легко «запозичуються», замість самостійно зароблятися й вирощуватися, або ж відкидатися. Після періоду нав'язуваного єдино-правильного світогляду та державного атеїзму прийшли нові виклики. Серед них – відносини Церков, старих і нових, між собою, з владою, з атеїстами, інаковірними, після підпільної діяльності чи «внутрішньої» еміграції – діяльність в суспільстві вільному, зокрема й у виборі світогляду, моралі й совісті чи їхньої відсутності.

Власне, перед такими викликами постали самі ж їхні співтворці: віруючі й невіруючі, прихожани та ті, хто просто відносить себе до тієї чи іншої релігійно-церковної, духовно-культурної традиції, і це стало предметом

---

¹⁷³ Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії. – К., 2008. – С. 296.

¹⁷⁴ Наприклад: Дьюрем К. Релігійна свобода і національна ідентичність: нотатки про американський досвід // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. Науковий щорічник. За ред. А.Колодного і М.Бабія. – К., 2002. – С. 8-14; Каспер В., кардинал. Свобода віросповідання та національно-культурна ідентичність // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. – С. 5-8.

виправданої уваги релігієзнавців¹⁷⁵. В ході пошуків відкликів на перераховані виклики актуалізувалася складна проблема: співвідношення потреб співжиття в плюралістичному, полісвітоглядному, поліконфесійному та мультикультурному суспільстві з потребами національного культурного й духовного відродження та розвитку, усвідомлення й реалізації національної ідентичності.

Із врахуванням вищезгаданого визначення базового фундаменту національної ідентичності розглянемо, як впливають на долю української ідентичності реалії сучасної поліконфесійності України і світу.

Поліконфесійність самої України (нерівномірна регіонально) в умовах поліконфесійності її оточення, з різнорідними зовнішніми впливами різної інтенсивності, спрямованості та міри корисності для українських націєдержавних інтересів, виливається в те, що діяльність різних Церков буває неоднозначною щодо відтворення української ідентичності як спільної для всіх українців. Зрозуміло, крім невеликих релігійних громад автентичного коріння, що не мають одновірців поза Україною, всі решта тією чи іншою мірою пов'язані чи залежні від іноземних центрів або принаймні «материзни» (культурного й національного впливу місця походження і творців).

В сучасну інформаційну добу такі впливи можуть бути й дистанційними, не обмеженими ані національними, ані державним, ані культурними кордонами. Враховуючи, що вплив релігій, конфесій, Церков та релігійних організацій відбувається не лише прямий (на віруючих), але й опосередкований культурним переданням, то він стосується практично всіх.

Відтак простежимо долю української ідентичності під дією останнього, тобто проаналізуємо те, як цей вплив може відбиватися на складанні української ідентичності множиною індивідуальних самоідентифікацій, враховуючи, як ставляться різні Церкви та релігійні організації (й ширше – чинники тих чи інших духовно-культурних традицій) до базових маркерів української ідентичності. Такий підхід, що зосереджує увагу на об'єктивних критеріях, «тут і зараз», гадаємо є більш надійним, ніж оцінки міри україноцентричності Церков та релігійних організацій переважно з огляду на їх віроповчальні та інституційні особливості, історично складені поза Україною.

1. Спільна історична територія, батьківщина. Усвідомлення цього фактору як базового маркера української ідентичності формально не

---

¹⁷⁵ Наприклад: Ювсечко Я. Проблема ідентичності віруючого в сучасному суспільстві // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 466-467. – Філософія. – Чернівці, 2009. – С. 249-252; Шевченко В.В. Україна духовна: постаті, події, явища. – К., 2008. – С. 355-382; Мадей Н. Феномен конфесійної ідентичності в українському суспільстві // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Колективна монографія. За ред. Л.Филипович. – К., 2009. – С. 216-222; Лютко Оксана. Трансформація конфесійної складової ментальності в умовах демократизації суспільства // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2008. – Кн. I. – С. 753-760.

підважують будь-які Церкви та релігійні організації. Однак їх частина наголошує скоріше на моральному ставленні до того шматка землі, на якому Бог розпорядився народитися й жити вірним (неопротестанти, східні течії на теренах України), а не плекає до материнських теренів якогось особливого святоблिवого сентименту, як це роблять рідновіри та українські національні Церкви Київської традиції: УПЦ КП, УГКЦ та УАПЦ. Натомість Російська Православна Церква (далі – РПЦ), а також її складова частина - частина УПЦ МП, схильна, прямо не відмовляючи українцям у їхній історичній батьківщині, нав'язувати їм бачення її як спільної колиски «братніх народів».

2. Спільні міфи та історична пам'ять. Цей маркер національної ідентичності майже не береться реально до уваги новими в Україні релігійними організаціями: його мінімум не обговорюють, а то й намагаються замінити зовсім іншими (східні, екзотичні релігії). Частина Церков (зокрема, РКЦ) подекуди додає в малюнок спільної історичної пам'яті відповідні конфесійні складові, але тут йдеться хіба про нагадування того, що було, хай і локально (наприклад, старокиївські легенди про диво святого Яцека¹⁷⁶ чи спільна праця православних і католиків з викуплення християн від мусульманського полону). Але найбільше зусиль з підтримки спільних міфів та історичної пам'яті прикладають, зрозуміло, вищеназвані Церкви Київської традиції, хоч такі дії наявні і в УПЦ МП (наприклад, підтримка розуміння Голодомору як Геноциду митрополитом УПЦ МП Володимиром¹⁷⁷). Натомість РПЦ основні свої зусилля у цьому плані кладе на те, щоб сконструювати для українців спільні міфи та історичну пам'ять – спільні з росіянами та всіма представниками «русского мира». Слід відзначити, що, хоч рідновіри намагаються вивчати та навіть певною мірою відживлювати спільні давні міфи українців, однак, оскільки вони вважають їх замуленими пізнішими християнськими домішками та пропагують їх по-своєму очищеними від них, а всю християнську історію вважають фатальною помилкою, то це не надто працює на усвідомлення й історичної пам'яті українців як спільної та спадкоємної.
3. Спільна масова громадська культура. В Україні вона як спільна досить умовна, її можна назвати і постхристиянською, і постатеїстичною, і постколоніальною. Разом із тим, в ній не вихолощені зовсім риси українськості: частина українців намагається їх реанімувати та осучаснити. Нові в Україні релігійні організації цим

¹⁷⁶ Браславець Олексій. Київ католицький. Київ православний. – К., 2001. – С. 18-21.

¹⁷⁷ Слово Блаженнішого Митрополита Володимира з нагоди Дня пам'яті жертв голодомору та політичних репресій // Українська Православна Церква. Офіційний веб-сайт: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/uk/node/865>.

не заклопотані. Однак, об'єктивно своїм намаганням виховувати добропорядних людей, вони частково «працюють» й на виховання добропорядних громадян і, опосередковано, можуть певною мірою сприяти реанімації (в рамках загальнолюдських цінностей) цінностей українських, котрі вписуються в аксіологічний ряд традиційного суспільства з його родинними ідеалами. На практиці, однак, адепти нових релігій здебільшого не є такими, що плекають свою українську ідентичність, і не вписуються в масову громадську культуру. Частково це можна сказати і про Свідків Єгови та низку інших протестантів (особливо адвентистів). Виняток становлять хіба що українські лютерани, котрі підкреслюють себе саме як українців. Разом із тим, всі віруючі та християни традиційніших конфесій зокрема – якщо це дійсно віруючі, а не «приносні» обрядові речі – явно не складають (принаймні поза Західною Україною) помітного анклаву чи кількох анклавів у ареалі масової громадської культури українців. А ті українські громадяни, які відносять себе до тієї чи іншої релігійно-церковної традиції «зі спадку» чи «в душі», складають таку масову громадську культуру, котру з натяжкою можна вважати і українською, і свідомою громадянською. Вона уражена постколоніальним синдромом, і РПЦ (частково й УПЦ МП, особливо на місцях – в східних та південних теренах України) цьому сприяє.

4. Єдиний економічний та правовий простір. На цей маркер національної ідентичності вплив Церков та релігійних організацій є здебільшого опосередкований: через культурно-цивілізаційні вектори їх пастирської виховної та соціально-гуманітарної діяльності. Хіба що варто відзначити спільні¹⁷⁸ та окремі¹⁷⁹ Звернення Церков у підтримку правової держави, гуманного законодавства тощо.
5. Спільні традиції та звичаї. Незважаючи на велике розмаїття регіональних їх виявів, існує типовий «перелік» всеукраїнських, в кількох основних варіантах комбінацій різних характерних складових. Частина традицій та звичаїв дожили, трансформовані, ще з дохристиянської доби в українських теренах, частина давно обросла виразними конфесійними рисами. Однак і до наших часів, хай і у видозміненому вигляді, живуть, відтворюються, заново відкриваються та творчо освоюються наступними поколіннями

¹⁷⁸ Інтерв'ю з главою УПЦ КП Філаретом (Денисенком) кореспондента газети «Україна молода» // Бюлетень релігійної інформації. – 2006. – № 7-8 (142). – С. 49-56; Документи Української Греко-Католицької Церкви // Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). – Львів, 2008. – С. 3-450, тощо.

¹⁷⁹ Спільні Звернення Предстоятелів Української Греко-Католицької Церкви та інших Церков і релігійних спільнот України // Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). – Львів, 2008. – С. 455-524.

українців обрядові звичаї кульмінаційних моментів людського життя (народження, шлюб та смерть) та основних свят календарного циклу, виготовлення українських сакральних і повсякденних страв, оберегів тощо. Нове життя отримали українські рушники та вишиванки, українських вертеп та вечорниці. Ці вияви української душі, вдачі й космосу не надто зауважуються новими в Україні релігійними рухами й організаціями, стримано або з ігнорацією сприймаються (за нечисленними винятками) протестантами, а от давніше укорінені в українським землях Церкви тією чи іншою мірою їх використовують чи й плекають та пропагують. Рідновіри намагаються відтворювати українські звичаї без християнським домішок, проте їх пропозиції відроджувати саме такі традиції (підкреслено опонентні християнським) як спільні не знаходять помітного відклику. У римокатоликів можна зустріти творче поєднання українських традицій з іншими європейськими.

6. Мова. Зрозуміло, рідновіри спілкуються українською. Українська мова служіння є важливою для українських національних Церков УГКЦ, УПЦ КП та УАПЦ, де це є пріоритетом як «зверху», так і «знизу», тобто від віруючих. Така мовна політика природно втілюється ними й на практиці. Послідовна в цьому питанні РКЦ: мова народу, серед якого вона служить, є першою в богослужбних практиках, нею видаються все конфесійні (у кожній країні перебування) видання, ведуться радіо- та телепередачі, здійснюються святкові служби, в парафіях (крім місць компактного проживання іншого етносу) українською мовою проводяться більшість щоденних служб, і служби цією мовою ставляться у найбільш масовий по відвідуваності час. Протестантські Церкви здебільшого проголошують гнучку мовну політику пристосування до мовних потреб своїх вірних, але на практиці поза західною Україною це часто виливається в пріоритет мови російської. Як правило, на вітчизняних теренах є російськомовними неопротестанти та прихильники східних чи екзотичних релігій та рухів. Мовна політика УПЦ МП характеризується непропорційною двомовністю видань (україномовних набагато менше), переважно російськомовним богословським дискурсом та церковнослов'янським богослужінням. Віруючі УПЦ МП, як правило, є повністю україномовними переважно в Західній Україні. Хоч мова і не є конче обов'язковим для визначення національної ідентичності фактором, однак, як маркер дуже важливий, при використанні релігійними організаціями вона виграє в очах віруючих.

Кожен з наведених пунктів можна ілюструвати характерними конфесійними прикладами: як з настанов Церков, так і з практичної діяльності їхніх віруючих, і стосуються ці приклади як співпраці, так і конкуренції або й протистоянь. Цікаво, що останні помітно відбуваються й

по лінії не суто міжконфесійній, що частково утруднює як їх вивчення, так і оцінку в плані впливу на долю української ідентичності.

Так, найбільш гучна (сказати б, широко розпіарена) полемічна активність у заклопотаності ідентичністю українців належить не тим Церквам, котрі переймаються нею як українською ідентичністю (УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ), а Московській Патріархії начолі з її теперішнім патріархом Кирилом. Пропагандистське вістря цієї критичної активності спрямоване найбільше начебто не на конкурентні україноцентричні Церкви, і навіть не на Церкви західнохристиянські чи інші релігії, а на «бездуховний Захід», споживацьку євроатлантичну цивілізацію, якій протиставляється благодатний для українців православний «русский мир»¹⁸⁰. Такий технологічний прийом «коригування» предметного поля дискусії принаймні частково спрацьовує, переключаючи увагу інших Церков та ширшої громадськості на критику збитків глобалізації (яка представляється логічною проблемою розвитку Західного світу, без відповідальності самих критиків). При цьому вигідно відтіняється «немеркантильна святість» «русского мира», а наступальна агресивність його пропаганди ставить всі опонентні чинники у менш вигідну та менш результативну захисну позицію (зокрема і з доведення того, що українська ідентичність – оригінальна та не вписується в конструкт «русского мира»).

Зі свого боку, той самий «Захід», генетично західнохристиянський, вплив якого практично як мінімум не менш помітний, ніж окремо взяті впливи католицької чи протестантських Церков, виступає як спільнота реально поліконфесійна й суттєво секуляризована, плюралістична і полісвітоглядна. Для українців він актуально представлений у першу чергу Європою - і то не лише в силу географічного знаходження, але й в силу євроінтеграційних спроб України, котрі обумовлюються конкретними вимірами й вимогами. Серед останніх – приведення у відповідність з міжнародними (виробленими в євроатлантичній культурно-цивілізаційній парадигмі) нормами весь правовий комплекс, дотичний демократичних свобод, релігійно-церковного розвитку та духовно-культурних явищ публічного життя. На практиці, утім, це виливається не лише у прийняття (або редагування) відповідного національного законодавства, але й застосування певних прийомів та технологій, що часом призводять до сумнівних результатів і на теренах їх походження, вже не кажучи – не завжди доцільні в особливих українських обставинах.

Міжцерковні суперечки навколо різних проблем української ідентичності (або її дотичних) не часто набувають всеукраїнського розголосу і тим паче – такого, що виходить за межі українського контексту, й не притягають послідовну увагу пересічних українців (серед яких реально воцерковлених – меншість). У кращому разі, українські громадяни слідкують

---

¹⁸⁰ Характерний приклад: Выступление Святейшего Патриарха Кирилла в Одесской национальной юридической академии: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1227570.html>.

за найбільш одіозними зіткненнями чи визначними подіями, де різні Церкви виявляють ту чи іншу виразну позицію стосовно ключових питань розвитку українського суспільства. Однак широкої громадянської дискусії стосовно того чи іншого впливу різних Церков на становлення української ідентичності не стається – принаймні, такої, котра б конструктивно продовжувалася поза біжучим моментом гарячих новин. Складається таке враження, що абсолютна більшість українським громадян, котрих ці питання цікавлять хоч якоюсь мірою взагалі, визначилися зі своїми церковно-конфесійними симпатіями, і не надто прагнуть за відповідними дискусіями слідувати, не те, що брати в них участь.

Інакше трапляється у випадках, коли йдеться про вияви протистояння не просто між різними Церквами та їх впливами, а про дискусію з ініціативи чи за участі різних церковних чинників та учасників різних духовно-культурних орієнтацій навколо ширшого культурно-цивілізаційного контексту. І це природно, адже така полеміка відразу зачіпає більшу кількість людей, котрим небайдужі питання духовного й культурного розвитку України, відтворення української ідентичності в наступних поколіннях.

Найбільшим подразником відповідних дискусій серед церковних чинників виступає нинішній очільник Московської Патріархії. Письмово та усно, під час надто частих останніми роками своїх візитів в Україну, патріарх Московський Кирило висловив чимало міркувань, прямо та опосередковано дотичних формування й підтримання української ідентичності, якою він заклопотаний, зокрема, з огляду «наступу на всю православну цивілізацію з боку чужого їй Заходу».

Так, під час липневого 2010 р. візиту в Україну патріарх Кирило, підкреслюючи багаторазово¹⁸¹ важливість збереження духовної єдності «руського мира», в основі якої лежать православні цінності, висловився досить прозоро щодо бажаного, з його точки зору, сценарію розвитку України: «Отже коли ми говоримо про сучасну Україну і про сучасну Росію, ми повинні розуміти, що існує величезна кількість викликів цим цінностям. Часто вони пов'язані з політичною орієнтацією, з культурною орієнтацією, з впливом інших культур на національне життя. Щоб зберегти у єдності народ (у даному випадку ми говоримо про Україну), важливо зберегти базові цінності і на основі цих базових цінностей гармонізувати ті верстви суспільства, які увібрали у себе пізніші культурні традиції, і які, по-перше, іноді наполягають на цих культурних відмінностях, а по-друге, хочуть ці культурні відмінності поширити на іншу частину українського

---

¹⁸¹ Інтерв'ю Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Кирила українським тележурналістам 19 липня 2010 г. : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1223637.html>; Слово Святейшого Патріарха Кирилла в Свято-Троїцьком кафедральному соборі Днепропетровська 24.07.2010: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://patriarh.in.ua/ru/node/919>.

суспільства»¹⁸². Попри відносну політкоректність виразів, в них не важко відчитати, що йдеться про виклики від українців з виразною україноцентричною (це ж і є ті культурні відмінності, котрі вони хочуть поширити) та єврооптимістичною орієнтацією (і це остання є «пізнішою традицією»?). Такі українці зовсім не прагнуть «гармонізуватися» з тими, для кого базовими цінностями є духовна єдність «руського мира» та російськомовна пострадянська денационалізована ідентичність. Відтак дотепники в інтернет-обговореннях меседжів Московського патріарха іронізували з цього приводу: віднині відомий засіб переконування – «демократизатор» комплектуватиметься з «гармонізатором».

Наполягаючи на особливому спільному духовно-культурному шляху народів цивілізації «руського мира», патріарх Кирило засуджує як спосіб організації суспільного життя і націоналізм, і європейську світську модель, підкреслено вип'ячуючи її поточні кризові явища¹⁸³, а також критикуючи ліберальну демократію з її законодавчо закріпленими правами людини¹⁸⁴. Отже, було виразно продемонстровано: для Московської Патріархії існує єдиний патріотизм – «Святої Русі триєдиних народів», що і стало предметом критики представників українських Церков¹⁸⁵, провідних науковців-фахівців¹⁸⁶, а також багатьох журналістів, патріотичних українських полісил

---

¹⁸² Інтерв'ю Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Кирила українським тележурналістам 19 липня 2010 г. : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1223637.html>.

¹⁸³ Слово Святейшого Патріарха Московского и всея Руси Кирилла на встрече с общественностью Одессы: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://patriarh.in.ua/uk/node/867>.

¹⁸⁴ Выступление Святейшого Патріарха Кирилла в Одесской национальной юридической академии: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1227570.html>.

¹⁸⁵ Патріарха УПЦ КП Філарета: Мрії патріарха Кирила не справдяться: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/intervju/665-int-ekspres.html>; Філарет: політика Кирилла отвернет верующих Украины от РПЦ: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.focus.ua/society/133672>; Відстоюючи українське православ'я: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/intervju/647.html>; архієпископа Ісідоренка: Візит московського першоієрарха – застереження від небезпечних тенденцій постсоветського православ'я: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.uarcs.org.ua/ua/?newsId=706>; Інтерв'ю архієпископа Ігоря Ісідоренка журналістові газети Нація й держава: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.uarcs.org.ua/ua/?newsId=717> та ін.

¹⁸⁶ Віктор Єленський. Липень: про компроміси: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expertthought/authors_columns/vyelenskyi_column/36905; Православная церковь в новых политических условиях. Пресс-конференция в «Главреде» : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2010/07/21/101725-3.html> (Л.Филипович, Д.Степовик); Розвінчання торжества Кирила: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/08/03/239644>

та громадськості. Очевидно, слушні зауваги релігієзнавців¹⁸⁷, що патріархові Кирилу варто було б поспілкуватися і з опонентами, котрі інакше уявляють собі розвиток Українського Православ'я й України взагалі, залишилися риторичними. Адже, як впливає з його дій, Московському патріарху йдеться не про порозуміння, а про пропаганду свого концепту – «русского мира», від участі в котрому він розглядає цілком залежною долю української ідентичності.

Варто мати на увазі, що погляди, які наполегливо пропагує в Україні нинішній Московський патріарх, не є лише його думкою. Вони представлені в основних соціальних документах РПЦ, зокрема, в Основах соціальної концепції¹⁸⁸ та Основах вчення про гідність, свободу і права людини¹⁸⁹, якими має керуватися й УПЦ МП. А в цих документах виразно проглядається бачення належної розбудови суспільства як спільноти з православним російським світоглядом, тоді як міжнародно прийняті, в тому числі й законодавчо, основні засади і принципи організації суспільства трактуються не лише як недосконалі (в силу їх секулярності), але й як ментально чужі. Виписані в соціальних документах РПЦ риси християнського патріотизму, відповідно, крім загально християнської своєї основи, представляються, зрозуміло, як характеристики патріотизму російського (про що говорять й наведені його приклади¹⁹⁰). Відзначимо: на нашу думку, бачення РПЦ ідеального суспільства та ідентичності мешканців «русского мира», що будується на російському досвіді, – це справа її та росіян (принаймні, росіян – її вірних), однак для України та українців воно навряд чи є як природним, так і доцільним в сьогодні.

Відзначимо, що в УПЦ МП є спроби інакшого богословського осмислення української ідентичності, суттєво відмінні від «свято-русської». Так, єпископ УПЦ МП Олександр Драбинко¹⁹¹ представляє Київ, на противагу імперському Третьюму Риму, як Новий Єрусалим, підкреслюючи в

(А.Юраш); Український ефір - «русский мир» : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/304359> (І.Лосев) та ін.

¹⁸⁷ Филиппович Л. Своим приездом в Украину Патриарх Кирилл «приватизировал» праздник Крещения Руси: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://portal-credo.ru/site/?act=authority&id=1457>.

¹⁸⁸ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/419128.html>.

¹⁸⁹ Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/428616.html>.

¹⁹⁰ Зокрема: П. Церковь и нация, П-2 // Основы социальной концепции Русской Православной Церкви: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/419128.html>.

¹⁹¹ Епископ Переяслав-Хмельницький Александр. Киев – Новый Иерусалим. Очерки о киевской градософии. Доклад на IX Международных Успенских Чтениях «Память и надежда: горизонты осмысления и пути осознания», Киево-Печерская Лавра, 27.09.2009: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/uk/node/5683>.

цьому вже здавна відомому порівнянні характерні для центру українського православ'я соборні, демократичні риси. Щоправда, не можемо не визнати певної слухності й у думці¹⁹², що міфологеми другого та третього Римів та другого Єрусалиму є такими, котрі «грають» якраз в силу своєї контраверсійності, а тому об'єктивно потребують одна одну. Водночас, таку позицію, як і киевоцентричність УПЦ КП, критикує¹⁹³ архієпископ УПЦ МП з Тульчина Іонафан Єлецьких, котрий є ревним популяризатором концепції «русского мира».

Зрозуміло, опозиційні оцінки проблем української ідентичності дають УПЦ КП, УАПЦ й УГКЦ, наголошуючи на потребі глибше пізнавати свої національні традиції та відстоювати всі складові сучасних маркерів національної ідентичності. Однак, сам Московський патріарх фактично ігнорує дискусію з іноконфесійними опонентами, намагається апелювати до українців взагалі, як до представників спільної з росіянами православної цивілізації, та виходити як на опоненту на, згідно, неконфесійну аудиторію: бездуховних споживачів глобалізованого світу, який загрожує ідентичності всіх православних народів, і зокрема – українського. Патріарх Кирило оцінює сучасний хід подій в глобалізованому світі як нав'язування православним народам чужої їм західної бездуховної споживацької світоглядної моделі. Наприклад, у своєму виступі на телеканалі Інтер під час чергового свого візиту в Україну він оголосив¹⁹⁴, що криза як суд потрібна перш за все бездуховній, споживацькій «благополучній західноєвропейській та американській цивілізації», а інші (в даному разі – українці) мають розсудити те, чи варто бути частиною такої цивілізації.

За словами Патріарха Кирила, цей «великої сили цивілізаційний проект», «русский мир» призначений на те, щоб генерувати ідеї (що й відбувається) та кидати світоглядні виклики, на які іншим доведеться відповідати. Щодо патріаршого ставлення до єдиної Європи, то вона можлива лише за «новими лекалами», спільно накресленими, а не тими, що створені без участі спільної «нашої з Вами великої цивілізації, самостійної та самобутньої». Тобто, Патріарх Кирило відносить українців до однієї, спільної з росіянами цивілізації та духовної ідентичності, європейська цивілізація представляється для українців чужою, а глобальний світ різко

¹⁹² Катерина Щоткіна. Культурный роман: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/kshchotkina_column/38612.

¹⁹³ Арх. Ионафан (Елецких): Новая «киевская идея» как альтернатива и антипод Русского Мира: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: belarus.regnum.ru/news/1338821.html.

¹⁹⁴ Виступ Патріарха Кирила у прямому ефірі телеканалу «Інтер» : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uocmp_doc/patr-kiril_visit_2009/speech_inter.

критикується¹⁹⁵ за лібералізм (в т.ч. і західнохристиянські Церкви) та витіснення релігії з публічного життя.

Що ж стосується західних впливів, то вони, дотичні долі української ідентичності, неоднорідні конфесійно та світоглядно, і також значною мірою «розходяться» з суто міжконфесійною, актуальною для України дискусією стосовно проблем ідентичності. Утім, плюралізм та конкуренція ідей є для Європи характерною рисою, котра й сприяла європейському динамізму та свободі, що після століть колоніального існування більшості українців у Російській імперії та десятиліть – у тоталітарному СРСР зрозуміло далеко не всім громадянам незалежної України. Це відбилося суттєвою мірою на суспільному сприйнятті «руського мира» контра «західний світ», який часом також спантеличує з огляду на інтереси збереження української ідентичності.

Ідентифікаційно-орієнтаційні проблеми українців у контексті переплетення різнорідних світоглядних і конфесійних впливів, та з огляду на складності євроінтеграції були і є в центрі уваги науковців¹⁹⁶. Досвід відповідних досліджень, як і досвід вирішення цих проблем, в Україні явно не гірший. Принаймні, до останнього часу спроби утвердження практикованій на поліконфесійному та мультисвітоглядному Заході політкоректності та толерантності в ситуації, коли в українському суспільстві актуалізувались самоідентифікаційні процеси як в національній, так і в культурно-духовній царині, стосувались (і не без успіхів), законодавчої сфери, спільних гуманітарних справ, врегулювання міжконфесійних конфліктів, що й стало предметом вивчення дослідників (А.Колодний¹⁹⁷, М.Бабій¹⁹⁸, П.Яроцький¹⁹⁹, В.Єленський²⁰⁰, В.Пісоцький²⁰¹ та ін.). Відповідні

¹⁹⁵ Інтерв'ю Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Кирила українським тележурналістам 19 липня 2010 г. : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1223637.html>.

¹⁹⁶ Шевченко В.В. Православно-католицькі взаємини в проблематичному розрізі ідентифікаційних вимірів сучасності (український контекст) // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. – К., 2009. – С. 90-98; Єленський В. Тенденції релігійних змін у світі ХХІ століття та їхні імплікації в українському контексті // Україна релігійна. Книга друга: Прогнози релігійних процесів України. – К., 2008. – С. 314-339; Марчишак Арсен. Традиційні християнські конфесії та їх перспективи в умовах глобального світу // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Кн.2. – Львів, 2006. –С. 386-392; Свистунов С. Глобалізація і загострення протистояння релігійного лібералізму і традиціоналізму в Україні // Державно-церковні відносини в Україні у контексті сучасного європейського досвіду. Збірник наукових матеріалів. – К., 2004. – С. 176-184 та ін.

¹⁹⁷ Колодний А. Толерантизація міжконфесійних відносин в Україні // Україна релігійна. Книга друга: Прогнози релігійних процесів України. – С. 78-83.

¹⁹⁸ Бабій М. Толерантність: теоретичні і практичні засади // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 4. – С. 13-23.

¹⁹⁹ Яроцький П. Міжконфесійна толерантність, правова коректність в інституалізаційно-конфесійних означеннях і стосунках // Релігійна свобода: мас-медіа,

наявні в нас способи розв'язання цих питань виглядають оригінальними і, скажімо так, не настільки дискусійними, як деякі інтерпретації та спроби зняття проблем спілкування співгромадян відмінної національної та конфесійної ідентичності, що вже почасти почали запозичуватися в Україні з-за кордону.

Йдеться про неоднозначні пропозиції творити злагоду шляхом згортання «згори» публічності виявів релігійної, конфесійної та національної приналежності, що вже мандрують й Україною. Можливо, на тлі панівних в сусідній Росії тенденцій посилення клерикалізації, чи, точніше, посилення застосування цезаропапістської спілки РПЦ та російської світської влади, характерний для Європи наголос на секулярній політкоректності та толерантності видається більш ідеальним, ніж він часом буває, втілюваний на практиці.

В цей же самий час в Україні від християнських Церков в особах їх очільників та речників, в тому числі й активістів-мирян, все частіше можна почути і прочитати критику втрати чи відсування автентичності на догоду чомусь, що оцінюється як чуже-негативне. Йтися може про «золотого тільця», секуляризм, «західну моду», тощо. Щодо останньої – негативний вплив «розбещеного Заходу» як наступ на питомі православні цінності критикують здебільшого в колах УПЦ МП²⁰², хоча, в більш поміркованому варіанті робить це й Патріарх УПЦ КП Філарет²⁰³. Низка християнських Церков України ухвалила спеціальну Заяву²⁰⁴ щодо необхідності поважати релігійні традиції та ідентичність. В цілому ж українські православні, як і католики та протестанти, більше засуджують розмивання ідентичності як

школа і церква як суспільні фактори утвердження. Наук. щорічник. За ред. А. Колодний. - К., 2001. – С. 156-160.

²⁰⁰ Єленський В. «Повстання релігій», міжрелігійні відносини і толерантність в сучасному світі // Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні. Наук. щорічник. За ред. А. Колодного і М. Бабія. – К., 2005. – С. 43-48.

²⁰¹ Пісоцький В. Толерантність як спосіб вирішення міжконфесійних конфліктів // Українське релігієзнавство. – 1997. – № 6. – С. 20-25.

²⁰² Православная молодежь в условиях современной глобализации. Доклад Архиепископа Львовского и Галицкого Августина, Председателя Синодальной богословской Комиссии УПЦ на 3 Международном Соборе православной молодежи : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://archiv.orthodox.org.ua/page-629.html>.

²⁰³ Доповідь Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Помісному Соборі з нагоди 2000-ліття Різдва Христового 9-10 січня 2001 р.: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://hram.kiev.ua/index.php? mode=books&cat=14&parent=625&it=184>; Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу: Декларація Помісного Собору УПЦ КП, 15 липня 2004 р. : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/ resources/religdoc/uockp_doc/uockp_councildeclaration2004.

²⁰⁴ Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо необхідності поважати релігійні почуття, символи і традиції // Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). – Львів, 2008. – С. 495-496.

відхід від християнських норм та спадку, хоч, зрозуміло, україноцентричні Церкви підкреслюють загрозу і для української ідентичності як такої.

Проте, на відміну від Європи й Америки, в пострадянській Україні аж до останніх років не було помітно відчутно (а тому, напевно, й не обговорювалось) протистояння чи протиставлення певної ідентичності – як національної, так і релігійної, конфесійної, культурної – якійсь іншій, як «усереднено-нав'язуваній». Тобто, досі стикалися різні ідентичності: різнонаціональні й різноконфесійні, чи релігійні та атеїстичні, але по «другому боці барикад» були теж не вчора народжені, відомі, й здебільшого вже «доморощені».

Натомість тепер і в Україні маємо «новинку», яку поки важко означити термінологічно. Щодо «західного вжитку» її вже називають подекуди «ноюю тоталітарною релігією політкоректності», або ж тоталерантністю. Наведемо характерні приклади цього феномену. Так, різдвяні та навіть традиційні новорічні символи та привітання заперечуються як нетолерантні до атеїстів та представників нехристиянських релігій. Натомість пропонується, подекуди й офіційно нав'язується, нейтральна альтернатива у вигляді «сезонних» свят та привітань, в яких водночас вихолощуються й національна атрибутика. Найбільше британське видавництво «Oxford University Press» відредагувало фундаментальний словник англійської мови для молоді, вилучивши християнську термінологію (Бог, церква, святий тощо), бо ж, мовляв, навколо – мультикультуральне суспільство²⁰⁵. Навіть в новому перекладі Біблії, підготованому англіканською Церквою, вилучені згадки про засудження гомосексуалізму²⁰⁶. А в Італії трапляються випадки, коли, як приклад уроку толерантності, знімаються хрести в шкільному класі, куди поступив учень-мусульманин²⁰⁷. Характерно, що до таких випадків місцева громадськість ставиться неоднозначно або й із засудженням. Більш того: ті, заради кого це начебто робиться, вважають це «перегинанням палиці», як то було в Італії²⁰⁸.

Подібні випадки утисків чи й образ традиційної для європейців духовної тотожності збирає всеєвропейська організація «Європа для Христа» (з ними можна познайомитися на сайті цієї організації²⁰⁹). Зрозуміло, традиційні віруючі, чия ідентичність передбачає повагу до святощів, котра є невід'ємною від їх самоповаги, а також і частина тих, хто поділяє християнську культурну традицію, сприймають елімінацію та вихолощення з культурного середовища християнських символів та смислів як наступ на свою свободу совісті та як розмивання національної духовної культури.

²⁰⁵ Релігійна панорама. – 2009. – №4. – С. 36.

²⁰⁶ Англіканська Церква підготувала новий переклад Нового Заповіту // Релігійна панорама. – 2006. – №10. – С. 34.

²⁰⁷ Вчителька зняла зі стіни хрест заради учня-мусульманина // Релігійна панорама. – 2001. – №11. – С. 26.

²⁰⁸ Там само.

²⁰⁹ [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.christianophobia.eu>

Очевидно, для держав «Старої Європи», країн європейської (чи й євроатлантичної) цивілізації йдеться про певні неоднозначні, ба навіть кризові явища у їх розвитку. Релігієзнавці відзначають ті з них, котрі стосуються конфліктів застосування різних демократичних норм, дотичних до виявів релігійно-духовної ідентичності та світоглядних, моральних переконань²¹⁰. Зрозуміло, такі конфлікти стали можливими внаслідок тривалих у Європі процесів змиршення, посилення релятивізму та релігійного індивідуалізму, навіть практичного атеїзму, котрі, як це зауважують дослідники²¹¹, стають предметом осмислення тамтешніх церковних чинників. Йдеться про системні проблеми культурно-цивілізаційного розвитку. Так, нинішній папа Бенедикт XVI²¹² вважає деструктивним перенаголошення ідеї свободи як такої самоцінності, котра не потребує моральних обумовлень, адже це призводить до егоїзму, дезінтеграції та зрештою втрати сенсу життя, послаблення вітальності та втрати культурно-духовної ідентичності. Але, як слушно підкреслює П.Павленко²¹³, вже самі європейці починають бити на сполох, розуміючи, що загрожений весь європейський соціокультурний комплекс, з національною ідентичністю європейських народів включно. За останні рік-два державні чинники низки європейських країн – від Німеччини до Великобританії та Франції - заявили про крах в їхніх державах політики мультикультурності.

Проте тепер вже й в Україні можна побачити й почути випадки, подібні до описаних в західних європейських країнах, і то не лише з телебачення або в Інтернеті. Наприклад, вже на різдвяно-новорічні свята 2008 р. з'явилися

²¹⁰ Павленко П. Змиршення християнства і криза християнської цивілізації // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Монографія. За ред. Л.Филипович. – К., 2009. – С. 12-21; Белова Ю. Християнство в культурній самоідентифікації європейців // Християнство: контекст світової історії і культури. Науковий збірник. За ред. А.Колодного і П. Яроцького. – К., 2000. – С. 127-130; Зімняк-Галайко М., Галайко Ю.. З Богом!.. Чи без? Дискусія навколо преамбули Конституції Європейської унії // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2005. – Кн.2. – С. 486-495; Киричук О. Церква в Європейському союзі // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2005. – Кн.2. – С. 519-526; Горкуша О. Особистісна свобода і свобода релігії (проблема самоідентифікації) // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. Науковий щорічник. За ред. А.Колодного і М.Бабія. – К., 2002. – С. 73-79; Лютко О. Трансформація конфесійної складової ментальності в умовах демократизації суспільства // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2008. – Кн. I. – С. 753-760.

²¹¹ Яроцький П. Релігія у країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму // Релігійна панорама. – 2009. – № 12. – С. 41-46.

²¹² Ратцингер Й. (Бенедикт XVI). Вера – Истина – Толерантность. Христианство и мировые религии. – М., 2007. – С. 326-328, 344-356 та ін.

²¹³ Павленко П. Етнізація суспільного життя і християнський космополітизм // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Колект. монографія. За ред. Л.Филипович. – К., 2009. – С. 193-196.

політкоректні вітальні листівки вітчизняного виробництва, на яких замість різдвяних та новорічних привітань написано «Season's Greetings», а серед побажань фігурують мир, надія, радість, краса й доброта «сезону», та відсутні будь-які елементи національної святкової атрибутики²¹⁴.

Критика подібної гіпертрофованої політкоректності дедалі виразніше звучить від українських Церков. Так, Патріарх УПЦ КП Філарет, виступаючи 2008 року з різдвяними настановами, перед всеукраїнською телеаудиторією висловив серйозне занепокоєння затиранням українських духовних традицій, наводячи приклад вилучення згадок про Різдво Христове у святочний час. Природно, його хвилюють насамперед вихолощення християнських засад української духовності. Однак, часом від самих Церков трапляються неоднозначні пропозиції перегляду національних особливостей релігійних традицій (наприклад, пропозиція люстрації вертепу²¹⁵), що викликає питання²¹⁶ в середовищі етнографів та шанувальників українських традицій. Вітчизняні релігієзнавці²¹⁷, у свою чергу, також не обходять увагою різні проблеми духовно-культурного розвитку в умовах певного зіткнення, конфліктності практичного застосування релігійної й світоглядної свободи, з одного боку, та відстоювання українських духовних і культурних традицій, національної ідентичності, з іншого. Як відзначає А. Колодний²¹⁸, українці в духовному плані надто м'які, не вміють належно захищати свій світогляд, свої звичаї. А це, зауважимо, небезпечно, коли, за його ж виразом²¹⁹, актуалізувалася проблема екології українського етносу, збереження традиційних виявів його культури й духовності.

²¹⁴ Із «сезонними святами?»: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://narodna.prawda.com.ua/discussions/47780f4ad4f32>.

²¹⁵ Звернення до спільноти УКУ: Шукаймо справжніх витоків лиха! // Український католицький університет: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/news/5816/>

²¹⁶ Вертепного Жида «заборонять»? [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/45953/; Ігор Іванченко. Декілька слів на захист Жида // Бандерівець: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/?page=pages%2Fzmistd0%2F201112%2Farticle04>.

²¹⁷ Филипович Л. Українські візії релігійної свободи і національної ідентичності // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. Науковий щорічник. За ред. А. Колодного і М. Бабія. – К., 2002. – С. 30-33; Єленський В. Релігійна свобода і національна ідентичність: Україна // Там само. – С. 14-21; Кралюк П. Принцип свободи совісті в контексті націогенезу й національної ідентифікації // Там само. – С. 71-73; Здіорук С. Проблеми оптимізації релігійної свободи і національної ідентифікації в Україні // Там само. – С. 26-29; Кулагіна Г.М. Релігійна та етнічна ідентичності за умов релігійної свободи України // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття. Науковий щорічник. За ред. А. Колодного і М. Бабія. – К., 2004. – С. 64-68.

²¹⁸ Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. – Львів, 2005. – С. 213.

²¹⁹ Там само. – С. 217.

На проблему розмивання ідентичності (національної, духовної, культурної) звертають увагу окремі відомі в Україні суспільні діячі та їх громадські об'єднання. Показово, що серед них є як люди, що позиціонуються віруючими (християни тієї чи іншої конфесії), так і ті, що не підкреслюють своєї релігійної чи церковної приналежності. При цьому звертається увага на загрози наступу насамперед інонаціонального (О.Тягнибок²²⁰), примітивного і профанного (О.Забужко²²¹), або ж – озвучується ціла низка загроз (учасники проекту «Україна – зона культурного лиха»²²²). Але, якщо дивитися на справді комплексну проблему порівняльно (відносно її виявів у Європі й Америці), то можна зауважити: у щойно згаданих випадках стурбованості йдеться скоріше про протистояння національної культурної та духовної ідентичності інонаціональним чи ненаціональним примітивним зразкам маскульту, що не зовсім дорівнює ситуації на Заході.

Так чи інакше, спроби «примирювати» носіїв та симпатиків різних ідентичностей, зокрема національних та духовних, шляхом створення якоїсь нової, «усередненої», та витіснення автентичної ідентичності із публічного життя, не завжди спрацьовують у самій Європі. На нашу думку, спроби прищепити толерантне ставлення до іншого тільки тому, що той інший вже знаходиться поруч, можуть бути дещо сумнівними як в принциповому плані, так і в плані практичного здійснення, а в українському суспільному контексті явно грішили б історичною й сучасною несправедливістю.

Вітчизняні релігієзнавці звертали на це увагу в контексті проблем релігійно-духовного розвитку України. Наприклад, В.Шевченко²²³ слушно зауважує, що некритичне засвоєння європейських зразків не може бути виправдане в Україні априорі. І це, на наш погляд, не лише тому, що в православній традиції є власні нюанси розуміння прав людини, як на тому наголошують дослідники²²⁴. Ми приєднуємось до колеги К.Недзельського²²⁵, який абсолютно правомірно підкреслює, що слід ще добре подумати про те, в

²²⁰ Новорічний бойкот: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/4778e92b1686c>.

²²¹ Христос родився! : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/zabuzhko/478357e89bf69>.

²²² Україна – зона культурного лиха. Розділи програми: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cultura.net.ua/programm.php>.

²²³ Шевченко В.В. Україна духовна: постаті, події, явища. – К., 2008. – С. 369.

²²⁴ Маринович М. До проблеми сприйняття релігійної свободи і прав людини сучасною українською думкою // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. У 2-х т. – Т. 1. – Львів, 2000. – С. 7-16; Яннулос А. Східне православ'я і права людини // Там само. – С. 219-233; Гаракас С.С. Права людини з перспективи східного православ'я // Там само. – С. 234-248.

²²⁵ Недзельський К.К. Глибинно-психологічна рефлексія етнонаціональних суперечностей і релігійної толерантності українців // Релігійна свобода: міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. За ред. А.Колодного, Г.Попова і Л.Филипович. – К., 2007. – С. 41.

яких випадках толерантність приносить користь, а в яких навпаки - може завдавати шкоду. Наголосимо, що варто також задатися питанням доцільності ситуації, в якій українці мусять переважно в односторонньому порядку практикувати толерантність, частково – коштом власної ідентичності.

І стосується це не лише західних впливів з їх політкоректним підходом, але й східних – агресивної пропаганди «руського мира». Утім, міра конфліктності зіткнень різних впливів та різних світоглядів й конфесійних парадигм сприйняття української ідентичності залежить найбільше від поточного стану усвідомлення, змісту й можливостей вияву ідентичностей національних, духовних, культурних. Державні чинники (як і всі свідомі українські громадяни) в дотичній цього питання діяльності мали б керуватися в першу чергу націєдержавними інтересами власного народу. Позитивом відповідних дискусій, що точаться, є те, що їх учасники виразніше пізнають власну ідентичність, й розглядають спірні моменти з точки зору інтересів її розвитку. Тобто, маємо феномен актуалізації самоідентифікації, «відкриття» власної ідентичності, «утисненої» в некомфортних умовах обмеження.

Отже, враховуючи суперечливі явища у співжитті мешканців полірелігійного, мультиконфесійного та полісвітоглядного суспільства, яким нині є українське і яким є міжнародне оточення, та аналіз колегами²²⁶ спроб залагодження ситуації, мусимо констатувати наявність складного для вирішення конфлікту між потребами, з одного боку, відродження й розвитку національної ідентичності, національної духовності, та, з іншого боку – потребами співжиття і спілкування у полівимірному в плані духовних та культурних орієнтацій суспільстві. Цей конфлікт не є невідворотно присутнім в будь-яких відносинах, але подекуди виразно відчувається в тих чи інших суспільних подіях.

Його зняття ускладнюється на вітчизняних теренах переплетінням проблем розбудови демократичного громадянського суспільства співвідповідальних громадян з проблемами звільнення від колоніального спадку та впливу. Адже демократична європейська модель потребує толерантності до інакшого (що зобов'язує й юридично, з підписанням Україною відповідних правових міжнародних документів). Водночас, у самій Європі загострюються вищезгадані проблеми зіткнення ідентичності та політкоректності, які критикує²²⁷ ідеолог альтернативного цивілізаційного

²²⁶ Бабій М. Толерантність: етноконфесійний вимір // Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення. – К., 1998. – С. 28-29; Яроцький П. Етноконфесійна толерантність – морально-етичний дискурс третього тисячоліття // Християнство і мораль. Науковий збірник. – Тернопіль, 2001. – С. 89-93; Єленський В.Є. Релігія та формування модерної української нації // Релігія і нація в суспільному житті України й світу. За ред. Л.Филипович. – К., 2006. – С. 242-262 та ін.

²²⁷ Слово Святейшого Патріарха Московского и всея Руси Кирилла на встрече с общественностью Одессы: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://patriarh.in.ua/uk/node/867>; Інтерв'ю Святішого Патріарха Московського і всієї Русі Кирила

проекту «русского мира», що пропонує інакшу суспільну модель – Московський патріарх Кирило. І цю критику буває важко заперечувати навіть українським єврооптимістам, котрим не імпонують ані збитки європейської політкоректності, ані опозиційні пропозиції сановного критика.

Так чи інакше, дискусії навколо зазначеного конфлікту стимулюють актуалізацію національної ідентичності – власної та спільної, що, у свою чергу, прискорює увиразнення, в тому числі й у практичних діях, свідомого культурного і політичного вибору українських громадян – вибору відповідного бажаного суспільного середовища та доступних форм його розбудови.

Висновуючи, підкреслимо: доля української ідентичності в умовах поліконфесійного світу залежить від багатьох чинників. Власне, українська ідентичність в її релігійно-конфесійних варіантах різної «включеності» та в її різноманітних духовно-культурних прикметах, як результат самоідентифікацій українців, розуміється дещо неоднорідною територіально й у різних соціальних прошарках, що утруднює її реалізацію, тобто – повсякденне життя згідно самовизначення як українець. Не всі типові довгий час маркери української ідентичності, зокрема й релігійно-духовні, були й залишились продуктивними для розвитку українського спільнотного життя та для здобуття й утвердження української державності.

В сучасному світі, що глобалізується, в умовах небачених у доінформаційному суспільстві засобах конкуренції різних ідей, культур та культів, виживає й залишається запитаною ідентичність, котра спирається як на власні кращі традиції (зокрема, й духовні і культурні), так і на відповідне запитам часу «розгортання» в повсякденних справах та стосунках, відтворення у нащадках.

Зараз українська ідентичність в поліконфесійних державі та світі зазнає найбільшої загрози від агресивної пропаганди «русского мира», де православ'я (у трактуванні РПЦ) відіграє роль легітимізатора. Водночас, не всі впливи поліконфесійної та полісвітоглядної Європи і країн євроатлантичного цивілізаційного кола є корисними для усталення української ідентичності. З одного боку, свобода релігій, совісті та світогляду корисні для роздумів над своєю ідентичністю й місцем та оригінальними рисами свого народу серед інших. Але з іншого – пропаганда сумнівних як європейські цінностей перенаголошеного ліберального кшталту, котрі вже піддаються критиці й перегляду в самій старій Європі на високому офіційному рівні (політика мультикультурності, з її подекуди доведеною до абсурду та самознищення політкоректністю, у т.ч. і в релігійно-духовній сфері), не сприяє практичним заходам з відродження української ідентичності. Адже замість вільного розвитку культурного та релігійно-духовного розмаїття це може призводити до нівеляції цього розмаїття та

стимуляції натомість невибагливих шаблонних споживацьких зразків, що особливо небезпечно в пострадянській Україні.

У свою чергу, пропагандисти «руського мира», користуючись такими збитками спроб прилучення України до світу вільного розвитку та експериментів (котрі можуть бути більш чи менш вдалим), пропонують українцям спільний світ православної цивілізації, котрий є альтернативним «бездушному західному світові». Зацікавлені ж пропагандисти культу споживацтва апелюють, крім як до інстинктів та емоцій споживачів, до його «західних стандартів» (хоч якраз діячі західнохристиянських Церков, починаючи з римських пап, критикують такі збитки розвитку євроатлантичної цивілізації, генетично західнохристиянського світу).

Проте доля української ідентичності залежить все ж таки найбільше від її носіїв: всіх, хто ідентифікує себе як українець. Чим більше серед них буде свідомих та активних (як воцерковлених, так і всіх, хто цінує українські духовні й культурні традиції), чим більше вони співпрацюватимуть у доступному кожному розширенні й укріпленні українського простору, починаючи з власних родин, та чим переконливіше відповідно діятимуть в суспільстві, тим більше шансів українській ідентичності зберегтися, та гідно виявлятися й відтворюватися в сучасному поліконфесійному і полікультурному світі.

3. Функціональна природа етнорелігійних стереотипів на українських теренах

Релігійне життя в будь-які епохи супроводжують не тільки реальні факти, але й суб'єктивне сприйняття їх. Фіксується не стільки реальність, скільки уява про неї. Серед поширених уявлень особливе місце належить стереотипам, які, з одного боку, систематизують та узагальнюють уявлення про світ, допомагаючи людині адекватно сприймати та інтерпретувати буття, а з іншого – консервують ці уявлення, що іноді заважає людині вписатися в нові умови життя. Історія породила чимало релігійних стереотипів, завдяки яким відбулося конституювання і збереження етносів, націй, релігійних спільнот, конфесій. Разом із тим неконтрольоване панування, а особливо використання цих стереотипів в теорії і практиці суспільного та індивідуального буття, призвело до ускладнень у функціонуванні етнорелігійних спільнот, до їх боротьби, навіть руйнації, в результаті чого зникли одні й з'явилися інші етноси, нації, релігії і церкви.

Реальність суспільства, в якому ми живемо, наповнена безліччю стереотипів - етнічних, політичних, гендерних, вікових, культурних, мовних, релігійних, які заважають набуттю новітньої ідентичності як колективним, так й індивідуальним суб'єктам. Стереотипи виникають, закріплюються,